

Unit - Direktoratet for IKT og
Fellestjenester i høyere utdanning
og forskning

Postboks 1025 Sentrum, 0104 Oslo
Telefon 21 02 34 00
Besøksadresse Tullins gate 2
Kontingentkonto 8101 51 77837
Bankkonto annet 8101 28 96883
post@forskerforbundet.no
www.forskerforbundet.no
Foretaksnr 971 422 505

Deres ref:

Vår ref: 204686/1

Vår dato: 16.03.2020

Forskerforbundets innspill til videre arbeid med åpen tilgang til vitenskapelige publikasjoner og datasett

Forskerforbundet viser til brev av 10. februar 2020 hvor Unit inviterer til innspillsrunde om videre arbeid med åpen tilgang til vitenskapelige publikasjoner og datasett, og oversender med dette for våre kommentarer. Til grunn for invitasjonen ligger rapporten «Rettighets- og lisensspørsmål ved åpen publisering» (lisensutredningen) som førsteamanuensis Torger Kielland avleverte i desember 2020.

Forskerforbundet er med sine 23 000 medlemmer landets største fag- og interesseorganisasjon for ansatte i forskning, høyere utdanning og kunnskapsformidling. Forbundet organiserer forskere i hele bredden av kunnskapssektoren og i alle typer forskningsutførende institusjoner. Hvordan overgangen til åpen tilgang påvirker forskernes arbeidsvilkår og karrierer, er følgelig en svært viktig sak for organisasjonen.

Forskerforbundet deler de overordnede målsettingene for åpen publisering og Plan S. Åpen tilgang til forskningsresultater er et gode for samfunnet og forskningsmiljøene, og forbundet ønsker å bidra til at prosessen framover blir så god og konstruktiv som mulig, hvor man ivaretar så vel forskernes som samfunnets behov og interesser. Vi vil derfor først ta opp noen vesentlig momenter i lisensutredningen, og dernest peker vi på hva vi mener bør tillegges særlig vekt i det videre arbeidet mot åpen tilgang.

Overordnet mener Forskerforbundet vi med denne lisensutredningen har fått en god og balansert utredning, gitt mandatet og de tilgjengelige ressursene, som både problematiserer rettighetsspørsmål og akademisk frihet. Den viser med all tydelighet at lisenskravene i Plan S ikke er uproblematisk og at Forskerforbundet og andre aktører har hatt rett i at dette er et krevende og sammensatt område som fordrer korrekt framferd.

Samtidig mener vi at det fortsatt er udekkete kunnskapsbehov i forbindelse med det videre arbeidet frem mot åpen publisering. Dette gjelder dels forskningspublisering

utenfor UH-sektoren, dels forholdet mellom lisenskravene og opphavers rettigheter etter Åndsverkloven (åvl) § 3 (1). Den foreliggende lisensutredningen har ikke berørt spørsmålet om åpne data. I forbindelse med det videre arbeidet for overgang til åpne data er det behov for å utrede utfordringer og aktuelle løsninger. Vi mener også at det er nødvendig å se nærmere på fagområdespesifikke problemstillinger knyttet til så vel åpen publisering som åpen forskning mer generelt.

Akademisk frihet og rett til å velge kanal for publisering

Den akademiske friheten er viktig for å sikre troverdighet, etterprøvbarehet og kritisk ny kunnskap. Valg av publiseringskanal er en av de tradisjonelle sidene av akademisk frihet – hvor den enkelte forsker gis anledning til å forsøke å publisere der vedkommende selv mener det er riktig for å nå ut til relevante forskerkolleger og kunne bygge nettverk og karriere.

Utredningen går langt i å fastslå at retten til å velge publiseringskanal følger av Lov om universiteter og høyskoler (UH-loven) for de ansatte ved universiteter og høyskoler. Avveiningen opp mot UH-loven gjelder ikke forskere i andre sektorer, men akademisk frihet kan anses som et ulovhjemlet prinsipp også for disse og særlig for offentlig finansiert forskning. Kielland skriver:

Ordlyden i uhl. § 1-5 sjette ledd andre punktum angir riktignok bare at forskningsansatte «har rett til å offentliggjøre sine resultater og skal sørge for at slik offentliggjøring skjer». Tatt på ordet sier ikke bestemmelsens første del om «rett» til offentliggjøring annet enn at forskeren ikke kan forhindres fra å publisere dersom han ønsker det. Plikten til å «sørge for at slik offentliggjøring skjer» trekker derimot klarere i retning av at forskeren også skal bestemme hvordan slik offentliggjøring skal skje. (s. 47)

Som redegjort for ovenfor i punkt 3.2.1 må forskningsfriheten slik denne kommer til uttrykk i uhl. § 1-5 sjette ledd, anses å ha en preseptorisk kjerne. Dette inkluderer også forskernes rett til selv å velge hvor deres forskningsresultater skal publiseres. Om man befinner seg innenfor denne kjernen kan begrensninger i denne retten ikke rettsgyldig avtales. (s. 56)

Utredningen er også tydelig på at universitetenes og høyskolenes styringsrett ikke strekker seg så langt som til å kunne pålegge enkeltforskere ved disse institusjonene å publisere i gitte tidsskrifter. Likevel finner Kielland at det antagelig ikke er et brudd på akademisk frihet om en ekstern finansiør som Forskningsrådet stiller et slikt krav til avgrensede prosjekter, men også her er det «vanskelig å gi et definitivt svar». Uansett peker utredningen på at kravene om åpen publisering under de omtalte lisensene utfordrer forskernes akademiske rettigheter. Ikke fordi forskerne fritt skal gjøre som de vil, men fordi man vil forsøke å nå ut til viktige fagfeller og -miljøer, og besørge at publiseringen danner grunnlag for en rettferdig videre merittering.

Som sagt deler Forskerforbundet målet om åpen publisering. Vi har derfor ikke isolert sett noen problemer med at en finansiør stiller vilkår om åpen publisering, så lenge det finnes midler til, og tilstrekkelige og gode kanaler for slik publisering. Vi har imidlertid oppfattet at det er en del usikkerhet omkring dette for norske forskere i en rekke fagområder. Dette har forbundet rettet søkelys mot, og det vil vi, med god støtte i det som sies i denne utredningen, fortsette med.

Generelt om opphavsrett

Opphavsrett følger av åndsverksloven, avtaler og internasjonale konvensjoner – særlig Bernkonvensjonen. Opphavsrett er komplisert og her har prosessen så langt vist at det er lett for alle å trå feil. Leder av Forskerforbundets opphavsrettsutvalg, professor Olav Torvund, har utferdighet [en kort oversikt over opphavsrett](#), som vi

støtter oss til og som vi anbefaler alle å lese. Opphavsretten til et åndsverk følger etter norsk lov opphaver, og dette også i hovedsak uavhengig av om vedkommende har skapt åndsverket i et ansettelsesforhold. Dette gjelder også akademiske tekster, noe Kielland fastslår og begrunner:

I norsk og nordisk rett foreligger det en etablert sedvane om at rettigheter til forskningsarbeider som er skapt i arbeidsforhold ved offentlig universitet eller høyskole, ikke går over til arbeidsgiver. Denne sedvanen har gode grunner for seg. (s. 50)

Tradisjonelt har altså de vitenskapelig ansatte hatt en ubeskåret opphavsrett til sine verk. Det framgår også av forarbeidene til åvl (Prop. 104 L (2016-2017), s. 336-337). Man kan gi det fra seg gjennom avtale, men hvis man fratras denne eller pålegges å oppgi den, vil det være en ekspropriasjon av opphavers rettigheter.

I denne sammenheng er det ikke patentrettigheter eller lignende som er oppe til diskusjon – dette rydder også Kielland unna (s. 39-40) –, men en publisert artikkel som et åndsverk. Her er åndsverksloven (§ 3 (1)) klar på at opphaver har «enerett til å råde over åndsverket ved å a) fremstille varig eller midlertidig eksemplarer av åndsverket, uavhengig av på hvilken måte og i hvilken form dette skjer.» Det er altså dette som er kopiretten (*copy right*), som danner grunnlag for det nordiske systemet med avtalelisenser.

Verken kilder, tanker, resonnementer, argumenter eller resultater i en publisert artikkel er opphavsrettslig beskyttet. Heller ikke utregningene, tabeller, tall eller enkeltord og uttrykk i den. Det som er beskyttet, er selve artikkelen som et åndsverk, og de eventuelle illustrasjoner eller bilder som ledsager den og har en klar verkshøyde – som en tegning eller et bilde. Her opplever vi ikke at lisensutredningen har gått grundig nok til verks. Som grunnlag for det videre arbeidet mener Forskerforbundet at det er nødvendig å utrede forholdet til åndsverksloven og forklare opphavsrett i norsk og internasjonal kontekst.

Lisenskravet CC BY og spørsmålet om ikke-bearbeidelse (ND) og ikke-kommersiell gjenbruk (NC)

CC BY 4.0 lisensen lar andre distribuere, endre, remikse og bygge videre på verket også for kommersielle formål, så lenge de navngir opphavsmannen. Etter Forskerforbundets syn går denne lisensen altfor langt. Hvilken lisens som er hensiktsmessig, avhenger av hva slags verk det er snakk om og hva slags formål det er laget for. For vitenskapelige artikler, er det særlig viktig å sikre faglig integritet. Når forskeren aksepterer at en artikkel publiseres i åpen tilgang, er det fordi hun eller han er villig til å dele sin kunnskap med alle, og uten kostnader for bibliotek og bruker. Det at brukeren i tillegg, uten avtale med opphavsmannen, skal kunne endre verket, samt utnytte det kommersielt, mener vi innebærer brudd på opphavers ideelle rettigheter. I tillegg er det uakseptabelt utfra et forskningsetisk perspektiv om opphaver blir navngitt og bundet til omarbeidede produkter han eller hun kanskje ikke vil vedkjenne seg.

Vi registrerer at Kielland går langt i å fastslå at kravet om bruk av den mest åpne lisensen CC BY, som Plan S har som utgangspunkt, er i strid med akademisk skikk, forskningsetikk og norsk opphavsrett (dvs. respektretten som følger av åvl § 5):

Oppsummert innebærer dette at det kan reises sterke innvendinger mot bruk av åpne lisenser som tillater bearbeidelse ved akademisk publisering eller annen tilgjengeliggjøring av forskningslitteratur: Åpne lisenser som tillater bearbeidelse er rett og slett lite compatible med slik publisering. (s. 40)

Her kunne Kielland også henvist til Bernkonvensjonen 6 bis (1), som lyder:

Uavhengig av opphavsmannens økonomiske rettigheter, og selv etter overdragelse av disse, beholder opphavsmannen retten til å gjelde som opphavsmann til verket, og til å motsette seg enhver forvanskning, beskjæring eller annen endring av verket og enhver annen krenkelse av det, som kan skade hans ære eller anseelse.

Verdt å påpeke er også at forskningsetiske retningslinjer ikke er noe vern mot misbruk fra andre enn forskere som er omfattet av et slikt regelverk. De tre sakene Kielland refererer (s. 18-19) gjelder misbruk av ikke-forskere. I tillegg vil de forskningsetiske normene også mest sannsynlig måtte tilpasse seg en situasjon hvor det tillates bearbeidelser. Mer inngripende bruk vil dermed bli i tråd med forskningsetiske normer.

Forskerforbundet merker seg at det har kommet reaksjoner på dette fra medisinske og naturvitenskapelige miljøer som mener at Kielland i dette ikke hensyntar ulik praksis mellom realfagspublikasjonene og de mer tekstlige humanistiske- og samfunnsvitenskapelige publikasjonene. Så langt vi kan skjønne, bygger dette på en misforståelse. Det er ikke slik at man trenger rett til bearbeidelse for å kunne gjenbruke innhold i en publisert artikkel. På samme måte som man kan parafrasere innholdet eller sitere tekstpartier, slik som vil være mest vanlig i humaniora og samfunnsfaglige miljøer, kan man gjenbruke grafer, utregninger osv. Figurer, tabeller eller datasett vil normalt ikke være opphavsrettslig beskyttet (med mindre de har separat verkshøyde). Disse kan dermed gjengis og, i akademisk sammenheng, krediteres som vanlig etter sitatretten – eller, dersom det er et design som har verkshøyde (på linje med fotografier, skisser eller tegninger), så må videre gjenbruk uansett avklares separat. Forskerne selv står fritt til å publisere så åpent man ønsker. Det overordnet viktige her er at ikke CC BY blir et standard krav for alle, og andre lisenser et unntak som krever tillatelse. Det mener Forskerforbundet følger av lisensutredningens klare konklusjon. Vi er derfor glade for at Unit og Forskningsrådet i dialogmøtet 27. februar, signaliserte at unntaksvis bruk av CC BY ND skal praktiseres på en ubyråkratisk måte hvor det vil være tilstrekkelig at forskerne oppgir at de vil publisere under CC BY ND.

Forskerforbundet mener imidlertid at Kielland for lett avfeier problemene med pålegg om å bruke en lisens som fritt gir rett til kommersielt gjenbruk, dvs. at Plan S ikke vil godta en lisens med mulighet til å verne seg mot det (CC BY NC). Her utfører ikke Kielland en drøftelse av opphavsretten i slike sammenhenger opp mot åvl § 3 eller Bernkonvensjonen 6 bis (begge sitert over). Kielland nøyer seg med å vurdere kravet til kommersiell gjenbruk opp mot UH-lovens formuleringer om akademisk frihet. Han anser det hele som et lite aktuelt problem og synes å gi tilslutning til Plan S sitt pålegg om ikke å kunne velge bort kommersielt gjenbruk, fordi akademiske artikler har svært begrenset kommersiell verdi (den er i utgangspunktet liten og når de først er åpen publisert er den enda mindre), det er komplisert å vite hva som er ikke-kommersiell utnyttelse og man derfor kan hindre ønsket viderebruk.

Etter vårt syn er dette å snu rettighetsproblematikken på hodet. Opphaver har de ideelle rettighetene til sin egen tekst uavhengig av om det kommersielle potensialet er stort eller lite. Det at man ikke fritt vil tillate hvem som helst å utnytte en publikasjon kommersielt, er å utstyre opphaver med en medbestemmelse over videre gjenbruk som han etter opphavsretten klart har. Det er ikke de økonomiske interessene som vil være vesentlige her, men om forskeren mener at en videre kommersiell bruk av publikasjonen (eller deler av den) vil være noe vedkommende er komfortabel med. Den som eventuelt ønsker å gjenbruke en tekst publisert under en ikke-kommersiell åpen lisens i kommersielt øyemed, kan enkelt kontakte opphaver og avklare vilkår for gjenbruk, slik man gjør i alle andre sammenhenger

som angår opphavsrett. Vi kan ikke se at det er Forskningsrådets rolle å avkorte denne ideelle rettigheten forskerne ifølge loven har.

Forskerforbundet mener i sum det ikke er gitt en tilstrekkelig begrunnelse for valg av CC-BY 4.0, som er den mest liberale delingslisensen. Forskerforbundet kan heller ikke i Kiellands lisensutredning se noen juridisk holdbare argumenter for at opphavsretten skal tilsidesettes. Vi vil fortsette å hevde at CC BY ND NC må være valgfritt innenfor Plan S, på samme måte som forlagsavtalen gir forskerne anledning til å velge mellom den mest liberale og den mest restriktive lisensen. CC BY ND NC er for øvrig også mer i tråd med lisensen som benyttes i de nasjonale retningslinjene for åpen forskning.

Forskerforbundet er klar over at norske forskere i økende grad synes å benytte CC BY ved publisering (jfr. artikkel i Khrono 29. januar 2020), og at kun en svært liten andel benytter CC BY ND, mens en noe større andel har valgt CC BY ND NC. Dette tror vi i noen grad skyldes ulike fagtradisjoner, men også at forlagene kun tillater et begrenset antall lisenser som grunnlag for åpen publisering. Dette innskrenker i så fall forskernes reelle valgmulighet. Dersom det er tilfelle at få forlag tilbyr CC BY ND, innebærer det i realiteten at Forskningsrådets tillatelse av CC BY ND får liten praktisk betydning for forskerne. Det er også grunn til å stille spørsmål ved hvor god kunnskap forskere faktisk har om hva de ulike lisensene innebærer og hvilke tillatelser for viderebruk de dermed åpner for. Her er to ting avgjørende i videre arbeid: at forskerne er godt skolert og informert om de ulike lisensene og at det finnes valgmuligheter som er egnet til å ivareta akademisk frihet, faglig integritet, samt egenarten ved den enkelte vitenskapelige publikasjon og/eller på tvers av fagområder.

Behovet for å sikre kvalitet i åpne tidsskrift

Åpningen av norsk forskning er viktig, men medfører at det arbeidet som gjøres for på den ene siden å identifisere gode åpne tidsskrifter, og på den andre siden holde de dårlige utenfor, må styrkes. Forskerforbundet mener at det videre arbeidet med å sikre åpen tilgang må bidra til å etablere ordninger som ivaretar behovet for å sikre kvalitet i de åpne tidsskriftene. Her vil det være naturlig å ta utgangspunkt i etablerte systemer som det norske kanalregisteret som forvaltes av UHR. Dette bør kunne videreutvikles til å fylle dette behovet. Slike registre er avgjørende viktig for forskerne, men også for samfunnet. Når målet er at flere skal få tilgang til forskningsbasert kunnskap, må det legges til rette for at brukere kan være trygge på at forskningen bygger på anerkjente vitenskapelige kriterier og at den er publisert i kvalitetssikrede kanaler.

Kostnader ved åpen tilgang

For hver artikkel som publiserer åpent er kostnaden i gjennomsnitt omkring 20.000 kroner. Ifølge en simulering ved UHR innebærer det en kvart milliard i året i forfatterbetaling. Med bakgrunn i at kostnaden ved tidsskriftabonnentene og de store forlagenes fortjeneste var et sentralt element i initiativet til åpen publisering er det et paradoks at vi nå ser ut til å bevege oss mot et system som er minst like kostbart for alle involverte.

Et viktig mål fremover må være å se på kostnaden på de ulike løsningene for åpen publisering, arbeide for at alle virksomheter inkluderes samt finne ordninger som sikrer at forskere ikke stoppes i å publisere på grunn av manglende finansiering.

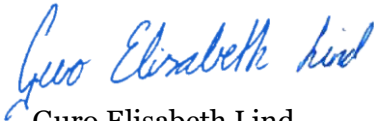
Til nå inngåtte forlagsavtaler innebærer utfordringer fordi ikke alle virksomheter er omfattet av ordningene, og ved at manglende finansiering kan hindre en forsker i få publisert en god artikkel. Forskerforbundet er opptatt av at overgangen til åpen tilgang må omfatte hele bredden av forskningssektoren. Det er ikke tilstrekkelig at langt flere får lesetilgang, dersom publiseringskostnadene blir på et nivå som

vanskeliggjør publisering for forskere uten tilknytning til forlagsavtalene. Her det en vesentlig utfordring av forlagsavtalene er store og at det for mange institusjoner er for kostbart å kjøpe tilgang til totalpakker. Mange institusjoner vil ha begrenset mulighet til å avsette ressurser til egne publiseringsfond. Vi viser her til brev fra Forskningsinstituttens Fellesarena til Kunnskapsdepartementet, datert 20. desember 2019 om behov for innsats utover samarbeidsavtalene. Forskerforbundet vet at Unit er godt kjent med denne problematikken og arbeider med ulike løsninger, deriblant tilslutningsavtaler. Det vil her være vesentlig at også myndighetene anerkjenner at vi står i en krevende overgangsfase før vi er over i et publiseringsregime som ivaretar alle forskere, fagområder og type forskningsinstitusjoner på en fullgod måte.

Forskerforbundet har i sitt arbeid med Plan S og åpen forskning mer generelt, påpekt at myndighetene må ta et særlig ansvar for å sikre at norsk forskning publiseres og gjøres allment tilgjengelig nasjonalt og internasjonalt. Det forutsetter både at man må videreføre stimuleringstiltak (som STIM-OA) og bidrar med friske midler for å opprettholde nødvendig kvalitet og publiseringstakt. Forskerforbundet har tidligere argumentert for både et nasjonalt publiseringsfond og for at man må ha et særlig blikk for fagområder med norsk nedslagsfelt og ivaretagelse av norsk som fagspråk. Vi viser i den forbindelse til møte med forsknings- og høyere utdanningsminister Iselin Nybø 29. oktober hvor norsk som fagspråk, vederlagsordningen og ivaretagelse av framstilling av faglitterære bøker på norsk ble tematisert. Dette er en problemstilling som forsterkes dersom åpen publisering blir normen også for antologier og monografier (jfr. også at Plan S på sikt vil utvides til å omfatte monografier og antologier og vil stille tilsvarende krav om åpen publisering for slike publikasjoner. Forskerforbundet forventer at dette følges opp i den varslede språkmeldingen og i arbeidet med overgangen til åpen forskning mer generelt.

Det må tas hensyn til at innenfor små fagområder hvor tidsskriftene har få publikasjoner, så vil en modell som ikke baseres på abonnementsinntekter neppe være økonomisk bærekraftig. Da er det nødvendig med støtteordninger innenfor rammen av et nasjonalt system, eksempelvis tilsvarende ordningen «Norske åpne tidsskrifter innenfor humaniora og samfunnsvitenskap».

Med vennlig hilsen
Forskerforbundet

Guro Elisabeth Lind
Leder

Hilde Gunn Avløyp
Generalsekretær